

NÜZÜL SEBEPLERİNİ BİLMENİN KUR'ÂN TEFİRİNDEKİ ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. İshak YAZICI

"Esbâbu'n-Nüzûl" (Nüzûl Sebepleri) denilince Kur'ân'daki bazı âyetlerin veya sûrelerin inmesine neden olan hadiseleri anlamaktayız. Çünkü her sûre veya âyetin, "işte onun iniş nedeni şudur" diye gösterebileceğimiz bir nüzûl sebebi bulunmamaktadır. O halde Kur'ân âyetleri iki kısma ayrılmaktadır :

Birincisi, Kur'ân'ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenâb-ı Hak tarafından bir sebebe bağlayamadığımız veya doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir.

İkincisi ise bir sebebe bağlayabildiğimiz âyetlerdir.¹ İşte üzerinde duracağımız konu bu olacaktır.

Belli bir nüzûl sebebi bulunan âyetler ya Ashâb döneminde ortaya çıkan müşkül bir meseleyi çözmek, ya da Allâh'ın Resûlüne yöneltilen bir soruya cevap teşkil etmek üzere indirilmişlerdir.

Nüzûl sebeplerini bilmek hem âyetlerin tefsiri, hem onlardaki ilâhî mefhumun anlaşılması, hem de onlardan birtakım fikhî hükümler çıkartılması bakımlarından oldukça önem arz etmektedir. Bu konunun ehemmiyetini vurgulayan pasajlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz :

Ebu'l-Feth el-Kuşeyrî : "Nüzûl sebeplerini beyân etme durumu, Yüce Kitâbın mânâlarının anlaşılmasında en sağlam bir usûl ve yoldur"².

1) Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara, 1976, İlahiyat Fakültesi Yayınları, II. baskı, s. 115.

2) ez-Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed: (v. 794/1392), el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, 1391/1972, I, 22.

İbn Dakîk el-İyd : "Nüzûl sebeplerini beyan etme durumu, Kur'ân'ın mânâlarını anlamada sağlam bir yoldur"³.

İbn Teymiyye : "Nüzûl sebeplerini bilmek âyetin anlaşılmasına yardımcı olur. Ayrıca âyetin bu inîş sebebini bilme durumu, kişiyi, o sebebin bağılı bulunduğu ilâhî hükmü de bilmeye sevkeder"⁴.

Ebû 'Ubeyd İbrâhîm et-Teymî'den rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Ömer (R.A.) : "Nasıl oluyor da Peygamberi ve Kiblesi bir olan bu ümmet, kendi arasında fikir ayrılığına düşebiliyor?" diyerek kendi kendine mırıldanıyordu. Bunu duyan İbn Abbas : "Ey müminlerin emiri! Kur'ân bizlere indirildi. Biz O'nu okuduk ve O'nun ne hakkında nâzil olduğunu da öğrendik. Ancak, bizden sonra ileride öyle topluluklar gelecek ki, onlar Kur'ân'ı okuyacaklar; ancak okuduklarının ne hakkında olduğunu bilemeyecek ve neticede kendi kendilerine bir kanaat sahibi olacaklardır. Aynı şekilde başka bir grup daha O'nu okuyacak ve onlar da diğerlerinin kanaatleriyle ilişki arzeden bir fikre sahip olacaklardır. İşte böylece bunlar, birbirleri arasında Kur'ân hakkında fikir ayrılıklarına düşecekler ve bu fikir ayrılıkları neticesinde de birbirlerini öldürmeye dahi kalkışacaklardır" dedi.

Onun bu sözlerine hiddetlenen Hz. Ömer, onu azarlayınca o da oradan uzaklaşıp gitti. Ancak aradan bir müddet geçtikten sonra kendi kendine düşünen Hz. Ömer, bu sözlerde hakikat payı bulunduğunu anlayıp İbn Abbas'ı bir haberci vasıtasıyla huzuruna çağırttı ve ona : "Bana demin söylemiş olduğun sözleri bir daha tekrar et!" diye emretti. O da aynı sözleri ikinci defa ifade edince, Hz. Ömer o zaman onun maksadının ne olduğunu kavradı ve bu sözler çok hoşuna gitti.⁵

İbn Abbas'ın, bu sözleriyle anlatmak istediği husus, Kur'ân âyetlerinin nüzûl (inîş) sebeplerini bilmeden onlardaki mefhumu anlamamanın, onlar hakkında fikir yürütüp onlardan birtakım hükümler çıkartmanın müslümanları ne denli tehlikeli bir sonuca sürükleyeceği gerçeğidir.

Âyetlerin anlaşılması konusunda oldukça önemli sonuçlar doğuran nüzûl sebeplerine dair bilgileri edinmenin tek yolu, ya Tâbiûn âlimlerinin

3) es-Süyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân (v. 911/1505), el-İtkan fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, tarihsiz, s. 28.

4) ez-Zerkanî, Muhammed 'Abdülazîm, Menâhilü'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, tarihsiz, I, 109.

5) eş-Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhîm (v. 790/1388), el-Muvafakât fi Usûli'l-Ahkâm, Kahire, 1970, III, 226.

yaptığı gibi yaşanan hadiseleri bizzat Ashab'ın ağzından duyup işitmek, ya da onlardan nakilde bulunmaktır.

Âyetlerin nüzûl sebepleri üzerinde durmadan, ilgili beyanları bilmeden onları yorumlamanın âdeta imkânsız olduğunu ifade eden Ebu'l-Hasen 'Ali ibn Ahmed el-Vahîdî en-Neysâbûrî (v.468/1075), nüzûl sebeplerine ilişkin bilgilerin nasıl elde edileceği konusunda şu açıklamaları yapmaktadır :

"Kur'ân'ın nüzûl sebepleri konusunda söz söylemek ancak, o hadiseleri bizzat müşahede eden, onlara yakînen vâkîf bulunan ve bu ilimleri gayret ve titizlikle öğrencilerine aktaran Sahabe'den ya bizzat işiterek ya da bizzat rivayet ederek mümkün olabilir"⁶

Ashab'dan bazıları, yukarıda ifade olunan bu gerçeği, haklı olarak iddialı bir üslupla şöyle dile getirmişlerdir :

Bu konuda Hz. Ali der ki : "Allah'a andolsun ki, nâzil olan hiçbir âyet yoktur ki, ben onun ne hakkında ve nerede indirildiğini bilmiş olmayayım. Benden sorunuz! Allah'a yemin ederim ki, her ne sorarsanız, mutlaka ondan size haber verebilirim. Bana, Allah'ın Kitabı'ndan da sorun! Allah'a andolsun ki, Kur'ân'daki her âyetin gece mi, gündüz mü, yahut ovada mı, dağda mı indiğini de mutlaka bilirim"⁷

İbn Mes'ûd da kendi şahsı hakkında Hz. Ali'nin sözlerine benzer ifadeler kullanarak demiştir ki : "Kendisinden başka ilâh bulunmayan Yüce Yaratan'a yemin ederim ki, Allahın Kitabı'nda nâzil olmuş bulunan hiçbir âyet yoktur ki, ben onun ne hakkında ve nerede indirilmiş olduğunu bilmeyeyim. Şayet Allahın Kitabı'nı benden daha iyi bilen birinin bulunduğu yeri haber alacak olsam ve oraya da binek vasıtaları ile ulaşılabilse, mutlaka o şahsın yanına giderdim"⁸

Bu ifadeler bize gösteriyor ki, nüzûl sebepleri konusunda en sağlam ve en güvenilir bilgileri bize aktaran yegâne nesil Sahabe'dir. Bu bakımdandır ki "bidayetteki tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibaretti şeklinde bir söz hakikatının ifadesinden başka bir şey değildir. Zira hadis mecmualarının tefsir babları hemen hemen sebab-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir"⁹

6) Bkz. Esbâbu'n-Nüzûl, Kahire, 1388/1968, s. 4.

7) es-Suyûtî, el-İtkân, II, 187.

8) a.g.e., a.y.

9) Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 116.

Nüzûl sebeplerini bilme durumunun, âyetlerin tefsirini ne derece ciddi bir biçimde etkilediğini gösterebilmek için konuyu, bazı ana başlıklar altında sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz :

A — NÜZÛL SEBEPLERİNİ BİLMEK, ÂYETLERDEKİ İLÂHÎ MEFHÛMUN ANLAŞILMASINA YARDIMCI OLUR :

Örnek 1 — el - Bakara; 115 : "Doğu da, batı da Allahındır. Her nereye yönelirseniz Allahın yüzü (kıblesi ve rızası) oradadır. Şüphe yok ki Allah ilmiyle her şeyi kuşatan, her şeyi en iyi bilendir".

Bu âyetin nüzûl sebebi konusunda Ashab'dan bize iki ayrı haber ulaşmış bulunmaktadır.¹⁰

İbn Abbas'dan nakledilen bir habere göre; Ashab'dan bir grup, Kiblenin tahvilinden¹¹ önce sefere çıkmışlardı. Bilâhare gece olup namaz vakti geldiğinde herkes kendi kanaatine göre kible tahmin ettiği bir yönde namaza durdu. Çünkü o sırada hava bulutlu idi. Sabah ortalık aydınlanınca kible diye durdukları yönün yanlış olduğunu farkettiler ve durumu derhal Hazreti Peygambere ulaştırarak namazlarını îade edip etmeyeceklerini sordular. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu ve böylece onların namazlarını îade etmelerine de lüzum kalmadı.¹²

İbn Ömer'den gelen başka bir rivayete göre ise Hazreti Resûlullah, yanında İbn Ömer de olduğu halde Mekke - Medine arasında yolculuk yapıyor ve bineğinin üzerinde nafilâ namaz kılıyordu. Tabii bu esnada gayri ihtiyari devenin kendisini yönelttiği herhangi bir yöne (kible haricine) doğru dönmüş oluyordu. İşte böylece Mekke'den Medine'ye geldi ve sonra da yukarıda sözü edilen âyeti İbn Ömer'e okudu.¹³

10) Usûl âlimleri, bir âyetin, birden fazla nüzûl sebebinin bulunabileceği gerçeğini kabul etmektedirler.

11) Kiblenin, Mescid-i Aksa (Kudüs) cihetinden Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) döndürülmesinden.

12) et-Tirmizî, Ebû Isâ Muhammed (v. 279/892), Sünen, İstanbul, 1401/1981, Çağrı Yayınları, V, 205, Kitâbu't-Tefsîr(48), Bâb: 3, nr: 2957; Subhî es-Sâlih (v. 1407/1986), Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1974, s. 131; Şehhâte, 'Abdullah Mahmûd, Târihü'l-Kur'ân ve't-Tefsîr, Mısır, 1392/1972, s. 75.

13) et-Tirmizî, a.g.e., V, 205, Kitâbu't-Tefsîr (48), Bâb: 3, nr. 2957.

Bu nüzûl sebepleri doğrultusunda âyette anlatılmak istenilen ilâhî gerçek, isteyenin istediği yöne doğru namaz kılabilceği hususu değil; bilâkis havanın kapalı, bulutlu olması, yön soracak kimsenin bulunmaması gibi bazı engeller yüzünden duracağı yönü (kıbleyi) tam olarak belirleyemeyen veya ulaşım vasıtalarıyla seyredip o vasitalarda namaz kılan bir kimsenin, kendi elinde olmayan sebepler yüzünden kible istikametinden başka yönlere sapması veya saptırılması hallerinde namazın câiz olacağı durumudur.

Örnek 2 — el-Bakara, 158: "Şüphe yok ki Safa ile Merve Allahın nişâne ve alâmetlerinden (iki tepe) dir. Artık her kim o Beyti (Kâbe'yi) hacc veya umre kasdı ile ziyaret ederse bu ikisi arasında sa'y (tavaf) etmesinde bir beis (günah) yoktur..."

Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında Hz. Âişe'den nakledilen hadise aynen şöyledir: "Hz. Âişe'nin kızkardeşinin oğlu (yeğeni) 'Urve ibn Zübeyr, ondan yukarıda söz konusu edilen âyetin hükmünü sormuş ve şunu ilâve etmiştir: "Allah'a yemin ederim ki, hiçbir kimse, Safa ile Merve arasında sa'yetmemekten ötürü günahkâr olmaz."

Onun bu sözlerine Hz. Âişe şu karşılığı verir: "Ey kardeşimin oğlu! Ne fena söyledin! Eğer bu âyetin hükmü, senin yorumladığın gibi mubah bir hüküm olmuş olsaydı; bu takdirde âyetin ilgili bölümü "... Safa ile Merve arasında sa'y etmemesinde bir günah yoktur" şeklinde olurdu. Ancak ne var ki, bu âyet-i kerime Ensâr hakkında indirilmiştir. Şöyle ki: Ensâr, Menât-ı Tağiye putuna ibadet için ihrama girer ve Müşellel denilen mevki-de ibadet ederlerdi: Ensâr'dan ihrama giren bu kişiler, kendi putları olan Menât-ı Tağiye'nin hemen karşısında dikili bulunan Safa ve Merve putları arasında sa'yetmeyi günah sayarlardı. Bilâhare müslüman olan Ensâr, kendileri için problem teşkil eden bu müşkül konuyu Hazreti Peygamberden sordular ve dediler ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Safa ile Merve arasında sa'yetmek bize zor geliyor". İşte onların böyle demeleri üzerine Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi.

Bu hadiseyi nakleden Hz. Âişe, sözlerine şunu ilâve eder ve der ki: "Allahın Resûlü, Safa ile Merve arasında sa'yetme durumunu (sünnete dayalı) dini bir prensip olaark ortaya koymuştur. Öyle ise bunlar arasında sa'yi terketmek hiç kimse için câiz değildir".¹⁴

14) el-Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed ibn İsmâil (v. 256/870), el-Câmi'u's-Sahih, 1401/1980; Çağrı Yayınları, II, 169-170; Kitâbu'l-Hacc (25), Bâb: 79; ez-Zerkanî, Menâhilü'l-İrfân, I, 111.

Şimdi buradaki müşkül konu şudur : Nakledilen bu hadisede görüldüğü gibi Hz. Âişe'nin yeğeni Urve, "... bu ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur" ifadesinin mefhûm-u muhâlifini gözönünde bulundurarak âyeti "... bu ikisi arasında sa'y etmemesinde bir günah yoktur" şeklinde yorumlamış; dolayısıyla sa'y etmemekten ötürü bir sorumluluk bulunmama-yağını, sa'y etmenin ise farz değil ancak mubah bir hüküm olduğunu sanmıştır. O, bu kanaate varırken hakkında sorumluluk söz konusu olmayan işlerin, genelde hep mubah neviden işler olabileceği mantığından hareket etmiştir.

Hz. Âişe'nin anlayışına göre ise Safa ile Merve arasında sa'y etme işinin vücûb ve kesin bir emir ifade etme hükmü bizzat Hazreti Resûlullah'ın Sünnetinden kaynaklanmaktadır. Binâenaleyh, âyetteki "... bu ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur" ifadesinin, yine de bu vâcib hükmü, Urve'nin de anladığı şekilde ortadan kaldırmayacağı görüşündedir.¹⁵

Bu hadisin Buhârî metnindeki devamında Urve'nin râvisi Zührî'dir. On-
dan şöyle bir haber daha rivayet edilmiştir : Zührî der ki "Ben Hz. Âişe'nin bu hadisini, Ebû Bekr ibn 'Abdirrahmân'a haber verdim ve ondan bu konuda bilgi istedim. O, bana dedi ki : "Hz. Âişe'nin, cahiliye döneminde Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi günah sayan bir gruptan bahsetmesi; onun, o konuya vakıf bulunduğunun açık bir delilidir. Ancak yine de ben, böyle bir haber işitmedim. Benim işittiğim de şudur : "Hz. Âişe'nin haber verdiği o grubun yanısıra, yine Ensâr arasında diğer bir grup vardı ki bunlar, Safa ile Merve tepeleri arasında sa'yederlerdi. Cahiliye döneminden sonra İslâm dönemi başladığında "... O Beyt-i Atîki (Kâbe'yi) de tavaf etsinler"¹⁶ meâlindeki âyet indirilince Safa ile Merve arasında sa'y etme hükmünün, Kâbe'yi tavaf etme emri içerisinde yer almadığını ileri sürerek Hazreti Peygambere şöyle sordular : "Ey Allahın Resûlü! Biz, öteden beri Safa ile Merve arasında sa'yederdik. Cenab-ı Hak, Beyt'in tavafını emrettiği halde Safa ile Merve arasındaki sa'ydan bahsetmemiştir. Bizler bu ikisi arasında sa'yedersek günah olur mu?" İşte bunun üzerine Cenab-ı Hak da bu âyeti indirdi. Ebû Bekr ibn Abdurrahmân der ki : "Söz konusu bu âyet, her iki hadise hakkında da nazil olmuştur denebilir".¹⁷

15) ez-Zerkani, Menâhîlül'Irfân, I, 111-112.

16) Bkz. el-Hacc (22), 29.

17) ez-Zebîdî Ahmed ibn Abdillatif (V. 893/1488), Sahih-i Buharî.

Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Ankara, 1969, VI, 129-130.

Bu hadis-i şerifte, Urve'nin, Safa ile Merve arasındaki sa'yin muhab olduğu şeklindeki kanaatini, Hz. Âişe'nin fena bir yorum olarak değerlendirmesi, bu arada hiç kimse için Safa ile Merve arasındaki sa'yi terketmesinin câiz olmayacağı ichtihadında bulunması ve bunun bizzat Hazreti Resûlullah tarafından dinî bir hüküm olarak ortaya konduğunu bildirmesi gibi durumların yanısıra; âyetin zâhirinden, sa'yin vâcib olduğuna dair mutlak bir katiyet hükmünün değil, ancak mubahlık hükmünün çıkartılmaya müsait bulunması gibi hususları gözönünde bulunduran Hanefî mezhebi hukukçuları, sa'yin farz değil sadece vâcib olduğu görüşünü benimsemişler ve onu, hacc ibadetinin farzları arasında saymamışlardır. Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezhebi hukukçuları ise sa'yi, haccın temel esas ve rükünlerinden addetmişlerdir.¹⁸

Vahidî'nin İbn Abbas'dan naklettiğine göre, cahiliye döneminde Safa tepesindeki put erkek biçiminde olup adı "İsâf", Merve tepesindeki ise kadın biçiminde olup adı "Nâîle" idi. Ehl-i Kitâb olan yahûdî ve hıristiyanlar, bunların, Kâbe'nin içinde zina etmiş olmalarından dolayı insan biçiminden çıkartılarak taş şekline dönüştürüldüklerini sanarlar ve insan şeklindeki söz konusu bu iki heykelin o tepelerde dikili durmasının diğer insanlara ibret verme gayesini taşıdığını söylerlerdi. Ancak aradan bir süre geçince bu heykellere âdeta tapılmaya başlandı. O devirde insanlar bunların aralarında tavaf yaptıklarında o putlara elleriyle de dokunurlardı. İslâm'ın gelerek putperestliği ve şirki yıkmasıyla birlikte bu putlar da kırılmış; ancak ne var ki onların kötü hatıraları hâlâ zihinlerden silinmiş değildi. İşte bu bakımdan müslümanlar bunların arasında sa'yetmekte tereddüt gösterince söz konusu âyet nazil olmuştu.¹⁹

B — NÜZÛL SEBEPLERİNİ BİLMEK ÂYETLERDEKİ MÜŞKÛL NOKTALARI HALLEDER VE YANLIŞ ANLAŞILMALARIN ÖNÜNE GEÇER :

Örnek 1 — Âlü 'Imrân, 188 : "Ettiklerinden (yaptıkları kötü işlerden) dolayı sevinip kıvanç duyan ve yapmadıkları ile de övülmelerini arzu eden kimseler yok mu? Onların azaptan kurtulacakları emin bir yerde bulunacaklarını sakın ama sakın sanma! Onlar için ancak elem verici bir azap vardır".

18) ez-Zebidî, Sahih-İ Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, VI, 129-130.

19) Bkz. Esbâbu'n-Nüzûl, s. 28.

Nakledildiğine göre, bu âyetin mânâsı ve onda anlatılmak istenilen ilâhî gerçek, ilk bakışta Medine valisi Mervân ibn el-Hakem'e oldukça anlaşılmaz ve müşkül bir husus olarak görünmüş olacak ki bir gün kapıcısı Râfi'e şu emri verdi : "İbn Abbas'a git ve ona de ki : Başkalarına ettiklerinden dolayı sevinen ve henüz yapmadığı bir işten ötürü de övülmeyi arzu eden herkes eğer azap görecekse; bu demektir ki hepimiz azaba uğratılacağız."

Onun bu sözleri üzerine İbn Abbâs kendisine şu karşılığı verdi : "Bundan size ne! Söz konusu bu âyet, ehl-i kitâb olan yahûdiler hakkında inmiştir. Şöyle ki : Hazreti Peygamber, onlardan bir grubu yanına çağırarak kendilerine bazı sorular sormuştu da onlar hakikatleri saklamışlar ve tamamen asılsız bilgiler vermişlerdi. Durum böyle olduğu halde yine de kendilerini hakikatleri ifade eden kimseler gibi gösterdiler ve dolayısıyla de övülmelerini arzu ettiler".

İbn Abbâs'ın verdiği bu bilgilerden sonra, Medine valisi Mervân ibn el-Hakem'in, artık bu âyetin mânâ ve mefhûmu konusundaki müşkülü ortadan kaldırdı, böylece ondaki ilâhî tehdidden maksadın ne olduğunu da anlamış oldu".²⁰

Bu hadisenin benzeri bir rivâyeti de şöyledir : "Medine valisi Mervân ibn el-Hakem, yanında Zeyd ibn Sâbit ile birlikte bulunan Ebû Saîd el-Hudrî'ye hitaben : "Ey Ebû Saîd! Ettiklerinden dolayı sevinip kıvanç duyan ve yapmadıkları ile de övülmelerini arzu eden kimseler yok mu?..." şeklindeki ilâhî hitâb hakkında ne dersin? Andolsun ki biz de işlediklerimizden dolayı sevinir, yapmadıklarımızdan ötürü de övülmeyi arzu ederiz" deyince, Ebû Saîd el-Hudrî ona şu karşılığı verdi : "Ondan maksat bu değildir! Bu âyet, Hazreti Resûlullah döneminde harplerden kaçan münafık kimseler hakkında nâzil olmuştur. Onlar, Allahın Resûlü'nün başına bir felâket geldiğinde sevinirler, savaflara da iştirak etmezlerdi. Bilâhare Hazreti Peygamberin yanına geldiklerinde ise cihâda katılamayıfları konusunda türlü mazeretler sıralayarak yeminler ederler ve yapmadıklarından dolayı da övülmelerini arzu ederlerdi".²¹

20) Müslim, ibn el-Haccâc en-Neysâbüri (v. 261/875), el-Câmiu's-Sahih, İstanbul, 1401/1981, Çağrı Yayınları, III, 2142, Kitâbu Sifâti'l-Münâfikin (50), nr. 7; el-Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, s. 92; ez-Zerkanî, Menâhilü'l-İrfân, I, 110; Şehhâte, Târihü'l-Kur'ân, s. 74.

21) el-Vâhidî, a.g.e., s. 91.

Görülüyor ki âyette söz konusu edilen azap tehdidi, yaptıklarından dolayı mutlak anlamda ferahlık duyan ve yapmadığı işlerden dolayı da başkaları tarafından övülmeyi arzu eden kimselere yönelik değildir. Halbuki, âyetin zahiri görünümü, kişide böyle bir izlenim uyandırıcı mahiyette görünmektedir.

Örnek 2 — el - Mâide, 93 : "İmân edip güzel güzel davranışlarda bulunan kimselere,... tatmış oldukları şeylerden dolayı bir günah (sorumluluk) yoktur".

Bu âyetin de zahiri görünümü, ilk bakışta sanki, imân edip güzel güzel davranışlarda bulunan ve Allah'dan çekinmesine devam eden kimselerin tattıkları haram yiyecek ve içeceklerden dolayı bir sorumluluk altında bulunmadıklarını imâ eder durumdadır. Halbuki bu âyet, içkinin kesin olarak yasaklandığını bildiren ilâhî hüküm gelmeden önce vefat etmiş bulunan mümlümanların, eskiden içtikleri içkiler yüzünden sorumlu tutulmayacaklarını ifade etmektedir.

Rivayet edilir ki, Osmân ibn Mazûn ve Amr ibn Ma'dikerib, bu âyetin ne hakkında inmiş bulunduğunu bilemediklerinden dolayıdır ki, içkinin mubah olduğunu iddia etmişler ve delil olarak da sözü edilen âyeti göstermişlerdir.²²

Söz konusu bu âyetin yanlış anlaşılmalara meydan verici nitelikte olduğunu gösteren diğer bir delil de Halife Hz. Ömer ile onun Bahryn valisi Kudâme ibn Mazûn arasında geçen hadisedir. Şöyleki : Hz. Ömer Kudâme'yi Bahreyn'e vali olarak tayin eder. Ancak aradan bir müddet geçtikten sonra, Cârûd İbnu'l-Mu'allâ (veya İbnu'l-A'lâ) isimindeki bir sahabi, Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak "Kudâme içki içip sarhoş oldu" diye şikâyetle bulununca, Hz. Ömer hemen atılarak : "Bu söylediklerine şahit gösterebilir misin?" diye sordu; o da : "Evet, bu söylediklerime Ebû Hüreyre de şahittir" karşılığını verdi.

Bilâhare Kudâme'yi huzuruna çağırın Hz. Ömer ile onun arasında şu karşılıklı konuşmalar geçer :

Hz. Ömer : — "Sana, dinimizde içki içenler için uygulanan haddi (kırbaç cezasını) uygulayacağım".

Kudâme : — "Onların söyledikleri gibi ben içki içmiş olsam bile, yemin ederim ki, senin yine de bana sopa vurdurtmaya hakkın yoktur".

22) ez-Zerkeşî, el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, I, 28; Subhî es-Sâlih, Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, s. 131.

H.z. Ömer : — "Niçin?"

Kudâme : — "Çünkü, Allah Teâlâ : "İmân edip güzel güzel davranışlarda bulunan kimselere,... tatmış oldukları şeylerden dolayı bir günah (sorumluluk) yoktur" buyuruyor".

H.z. Ömer : — "Ey Kudâme! Sen âyeti yanlış yorumluyorsun. Bir kere Allah'dan korkup çekindin mi, O'nun bütün yasaklarından da kaçınacaksın!"

Başka bir rivayette ise onlar arasında şöyle bir konuşma geçtiği ifade edilmektedir :

Kudâme : — "Bana niçin sopa vurduracaksın? Benimle, senin arandaki hakem Allahın Kitâbı'dır".

H.z. Ömer : — "Allahın Kitâbı'nda sana sopa vuramayacağıma dair hangi hükmü buluyorsun?"

Kudâme : — "Allah Teâlâ, Kitâbında : "İmân edip güzel güzel davranışlarda bulunan kimselere,... tatmış oldukları şeylerden dolayı bir günah (sorumluluk) yoktur" diye buyurmaktadır. Hem ben de güzel güzel davranışlarda bulunan, sonra Allah'tan korkup çekinen ve yine inancında sebat eden, sonra tekrar Allah'tan korkup çekinmesine devam eden ve iyiliklerde bulunan kimselerdenim. Ayrıca ben, Hazreti Resûlullahla birlikte Bedir, Uhud, Handak gibi pekçok gazalarda ve birçok önemli toplantılarda bulundum".

H.z. Ömer : — (Yanında bulunan diğer sahabilere hitaben) "Ona bir cevap vermeyecek misiniz?" diye sorunca İbn Abbâs şu açıklamayı yaptı : "Söz konusu o âyet, içkinin kesin olarak yasaklanmasından önce, içki içip de ölmüş bulunan kimselerin mazur sayılacaklarına dair indirilmiş bir hüküm olup, onların dışında kalan kimseler için sorumlu olacaklarını ifade eden bir delildir. Allahın, öncekileri sorumlu tutmamasının sebebi ise, onların, içkinin haram kılınmasından önce ölüp Rablerine kavuşmuş olmalarından dolayıdır. Onların dışında kalan kimseler için bu âyetin sorumluluk ifade etmesi meselesine gelince : Şüphe yok ki Allah "Ey imân edenler! İçki, kumar, tapınmaya mahsus dikili taşlar (putlar için sunulan kurban) ve Allah'tan başkası adına kesilen (hayvan) ancak ve ancak şeytanın murdar (çirkin) işinden bir iştir. Ondan sakınınız. Umulur ki kurtuluşa erersiniz"²³ diye buyurmaktadır. Söz konusu âyeti sonuna kadar okuyan İbn Abbâs, sözüne devam ederek : "Hem o içkiyi içen kimse, eğer gerçekten de imân edip güzel güzel davranışlarda bulunan, sonra da Allahın yasaklarından (haramlarından) sakınan ve aynı şekilde imânda sebat edip sonra yine sakınmasına devam eden ve iyiliklerde bulunan kimselerden olmuş olsa

idi; şurasını unutmamak gerek ki Allah ona içki içmeği de zaten yasaklamıştı" diye ilâve etti. Bunun üzerine Hz. Ömer, İbn Abbâs'a dönüp "çok doğru söyledin!" diyerek onu takdir etti.²⁴

Aynı âyetin yanlış yorumlandığını gösteren ikinci bir haber de İsmâîl el-Kâdî'den nakledilmiştir. O der ki : "Şam ahalisinden bir grup insan içki içtiler. İbn Ebî Süfyân da onlara karşı çıkınca "bunu içmek bize mubahtır" dediler ve yukarıda söz konusu edilen âyeti bu şekilde te'vil ettiler. İbn Ebî Süfyân da bu durumu bilâhare mektupla Hz. Ömer'e bildirdi. Halife Hz. Ömer, cevâbî mektubunda ona "bu suçu işleyenleri, senden sonra gelecek olan kimselerin inanç ve düşüncelerini bozmamaları için derhal benim yanıma gönder" emrini verdi.

Bu kişiler bilâhare huzura çıktıklarında Halife Hz. Ömer, yanında bulunan bazı sahabilerle istişare edip içki içen bu adamların tutumları hakkında fikir ve düşüncelerinin ne olduğunu sorduğunda; Halife Hz. Ömer'in huzurunda bulunan bu sahâbiler iki değişik görüş ileri sürdüler. Bir kısmı dedi ki : "Ey Müminlerin Emîri! Bizim kanaatimiz odur ki, bu adamlar âdetâ, açıktan açığa Allah'a yalan ve iftirada bulunmakta ve O'nun dinî konusunda, hakkında asla ruhsat verilmeyen birtakım yeni prensipler ortaya koymaktadırlar".

Orada bulunan sahâbilerden bazısı ise yaptıkları açıklamalarında bu kişileri, âyetin mânâ ve yorumunu, ilâhî maksat ve mef'hûmun dışına çıkartmaya yönelten; dolayısıyla onları böyle bir haramı işlemeye sevkeden asıl sebebin, onların âyetlerin nüzûl sebepleri konusunda yeterli bilgiye sahip olamayışlarıdır dediler.²⁵

C — NÜZÛL SEBEPLERİNİ BİLMEK BİR HÜKMÜN SADECE BELLİ BİR KONUYA TAHSİS EDİLDİĞİ ŞÜPHESİNİ ORTADAN KALDIRIR :

Örnek 1 — el-En'âm, 145 : "De ki : Bana vahyedilenler arasında yiyeenin yiyeceğine dair haram olarak ölüden, akan kandan, domuz etinden -ki o, zaten murdardır- bir de dinî emirlere riâyetsizlik olmak üzere Allah'tan başkası adına kesilen (boğazlanan hayvan) dan başka bir şey bulmuyorum. Kim de istemeyerek bunları yeme mecburiyeti ile karşı karşıya

23) Bkz. el-Mâide (8), 90.

24) eş-Şâtibi, el-Muvâfakât, III, 227.

25) eş-Şâtibi, a.g.e., III, 227-228.

kalırsa; kendisi gibi zor durumda olan birine tecavüz etmemek ve zaruret ölçüsünü de aşmamak üzere yiyebilir. Çünkü Rabbin çok yarlıgayıcı ve çok esirgeyicidir”.

Nüzûl sebebini dikkate almadan söz konusu bu âyetin zahiri ifadesine bakıldığında; Allahın haram olarak belirlediği bütün yiyeceklerin bunlardan ibaret olduğu ve o dördünün dışında sanki başka haram yiyeceğin bulunmadığı gibi bir izlenim uyanmaktadır.

Söz konusu bu âyetin ifade etmek istediği hükmün ne olduğu konusunda açıklamada bulunan İmam Şâfiî şu bilgileri vermektedir: “Kâfirler (müşrikler), Allahın helâl kıldığı bazı yiyecekleri haram, haram olanları ise helâl sayarlardı. İşte onların bu ters tutumlarını ortadan kaldırmak üzere bu âyet indi ve onlara sanki şunu söylemek istedi: Sizin haram saydıklarınızı helâl, helâl saydıklarınızı da haram demek değildir. Haram olanlar ancak ölü hayvan, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanan gibi sizin helâl saydıklarınızdır.”²⁶

Şurası unutulmamalı ki söz konusu âyet bu gerçeği ifade ederken bunların dışında kalan ve gerçekte haram olan diğer hususların helâl olduklarını kastetmedi. Çünkü, Allahın bu âyetten maksadı, helâl olan bütün hususları ortaya koymak değil; bilâkis haram olan bazı yiyeceklerin haramlık hükmünü vurgulamaktan ibarettir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Âyetlerin nüzûl sebepleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmamak veya o bilgiler elde edilmiş olsa bile, onları nazarı dikkate almadan âyetlerin zâhiri ifadesinden mefhumu kavramaya ve sonuçta birtakım hükümler çıkartmaya çalışmak, kişileri hep aynılığa sürüklemiştir ve sürüklemeye de devam edecektir.

26) ez-Zerkeşî, el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, I, 23.